
Jelka Radauš Ribarić

Ukrasno nabiranje na košulji u ženskom tradicijskom ruhu zapadne Istre

Autorica predstavlja poseban način krašenja ženske srajce u noši hrvatskega prebivalstva v zahodnem delu istrskega polotoka, ki je bil v navadi do prvih desetletij 20. stol. Gre za način ročnega gubanja blaga ("krišpanje") v vodoravnih vrstah okoli vratnega izreza in pri dolgih rokavih nad zapestjem; vzorec reliefno izstopa v obliki romboidov.

The article describes the decoration on blouses of Croatian women of the western part of the Istrian peninsula. Such decoration was customary until the first decades of the 20th century. The decoration was made by pleating the material around the neck and above each wrist. The draped and afterwards stretched pattern displays relief pleats or rhomboidal designs.

Obrađujući građu tradicijskog odijevanja hrvatskog stanovništva na zapadnom dijelu poluotoka Istre, zamijetila sam da se ukras na ženskoj košulji ovdje bitno razlikuje od načina ukrašavanja u svim ostalim inačicama istarskih ženskih košulja. U svojoj knjizi *Ženska narodna nošnja u Istri*¹ specifičan način ukrašavanja košulje nabiranjem tek sam usput spomenula, poprativši ga samo s dva slikovna priloga.² Zato toj pojavi posvećujem ovaj svoj rad, jer je ukrasno nabiranje u tradicijskom folklornom ruhu i u samoj Istri sasvim iznimno. Ispitujući o toj građi u Rovinjskom Selu u proljeće 1998. g. dobila sam dragocjene podatke od gospođe Olge Pokrajac, žene veoma bistra duha i izvrsna sjećanja, iako već u podmakloj dobi.³

U Selu više nisam mogla vidjeti košulju opremljenu ukrasnim nabiranjem. Moja se kazivačica ipak dobro sjeća kako je njezina prabaka «baba Zvana» iz Maružini kraj Kanfanara, rod. 1864. g., a udata u obitelj Pokrajac u Rovinjsko Selo 1890. g. imala

¹ RADAUŠ RIBARIĆ, Jelka, *Ženska narodna nošnja u Istri*, Pazin 1997.

² Ibid., str. 107, sl. 31 i 81.

³ Olga Pokrajac, rođena 1918. g. u Rovinjskom Selu u uglednoj obitelji Pokrajac od oca Mate i majke Jage.

ukrasno nabrane, tj. *nabijene košulje*, *košulje na naboj*. Baba Zvana doživjela je duboku starost pa se njena praunuka sjeća da ju je u svome djetinjstvu još vidjela kako izvodi to nabiranje. Konac, koji joj je pritom služio, bio je namotan *na roketu*,⁴ tj. na cjevčici i nije ga prekidala dok bi ga *na vlake* provlačila red ispod reda na otvoru za vrat, odnosno u zapešću rukava. Radila je to brojenjem razmaka na podlozi po shemi zamišljenog uzorka. Bilo je to krajem dvadesetih godina ovoga stoljeća, kad je baba Zvana bila u svojim šezdesetima, a umrla je 1956. g. u dobi od 92 godine. Prema tome taj nam podatak otkriva i vrijeme do kad se takav način nabiranja u tom dijelu Istre još izvodio.

Već ranije prilikom svog terenskog istraživanja tradicijskog načina odijevanja u Istri i otkupa građe za Etnografski muzej u Zagrebu (1948–1954) nabavila sam dvije nošnje kod kojih je košulja izvedena ukrasnim nabiranjem. Jedna je iz sela Rapanji kod Svetvinčenta (sl. 2), druga iz Barata blizu Kanfanara (sl. 3, 4). Jedna košulja, nabavljena 1975. g. u selu Pusti, južno od Svetvinčenta također je tako nabirana (sl. 5).⁵

U jesen 1998. godine, boraveći u Sv. Lovreču Pazenatičkom i razgovarajući o toj izuzetnoj pojavi dobila sam osobito vrijedne podatke od gđe Snježane Matošović koja mi je naknadno o tome i pisala.⁶ Njezino pismo od 12.11.1998. glasi:

... Razgovarala sam s nekoliko starijih ženskih osoba, koje pamte svoje majke i bake u narodnim nošnjama. Za nabore na ovratniku upotrebljavaju termin *splitice*, a što se tiče broja konaca u ovratniku, kažu, nije ni bio određen i jedinstven, nego ga je određivala mustrica koju su želile izraditi. Međutim, broj konaca na manžeti bio je uvijek za pola manji – pa je i mustrica bila polovična i izgledala je kao cik-cak mustra.

Uz pismo gđa Matošović poslala mi je i fotografije uzoraka s dviju košulja što ih ona posjeduje, kao i iscrpne podatke o porijeklu svake od njih. Jedna je košulja iz Seline, sela udaljenog od Sv. Lovreča 4 km u pravcu Kanfanara (sl. 6). Radila ju je

Luca Licardo, rođena Matošević u selu Selini 19. X. 1885. g., udata u selo Voštene i umrla 24. XI. 1969. godine. (Voštene je selo udaljeno od Sv. Lovreča 2 km u pravcu Kringe.) Košulju, koju je sama izradila u mladosti dala je svojoj kćeri Foški udatoj Janko u Zgrabliće (rođenoj 9. IV. 1913. g., umrlj 17. VII. 1986.), a ona svojoj unuci, kćeri svog sina Dinka Janka, poznatog narodnog svirača na mihu i vidalicama.

Zatim nastavlja:

Košulju su mi poklonili on i njegova obitelj 1992. godine, znajući za moje zalaganje oko izrade istarske narodne nošnje Lovreštine. Na ovratniku ove košulje je 20, a na manžetama po 10 konaca.

Podatci uz drugu košulju glase:

Kata Zgrablić (rođena Jašić 8. III. 1900. g.) iz Zgrablića, udata u Zgrablićima i umrla 6. VI. 1986. godine. 1984. godine, u svojoj 84-oj godini života, uzela je jednu staru plahtu i izradila košulju kakvu je ona nosila i kakva se je nosila u okolici Sv. Lovreča, a da meni pokaže, kako se košulja izrađuje – posebno ovratnik i manžete. Nabore na ovratniku

⁴ Rokel, od tal. *rochetto*, tj. cjevčica za namatanje konca. DEANOVIĆ M. - JERNEJ, J. *Talijansko-hrvatskosrpski rječnik*, III. izd., 1960., Zagreb, Školska knjiga.

⁵ Inventarni brojevi košulja u Etnografskom muzeju u Zagrebu: Rapanji (2 km zapadno od Svetvinčenta), inv. br. Et 14953a (1948. g.); Barat (3 km sjeverno od Dvigrada), inv. br. Et 16834a (1954. g.); Pusti (1,5 km južno od Svetvinčenta), inv. br. Et 24836 (1975. g.).

⁶ Snježana Matošović, rod. Češljarević 1945. g. u Karlobagu, došla je 1964. g. na Osmogodišnju školu u Sv. Lovreč, gdje je nastavnica muzičkog i likovnog odgoja. Od 1975. g. vodi folklornu grupu, a skupila je i lijepu etnografsku zbirku Lovreštine, koja se čuva u školi.

nazvala je *splitama* – *spliticama* i upotrijebila je 10 konaca za ovratnik a 5 za manžete. (Zgrablići – selo udaljeno 3,5 km od Sv. Lovreča u pravcu Kringe.)

Na uzorku te košulje, koji predstavlja na ovratniku niz rombova, a u zapešću cik-cak prugu, vidi se da ju je radila starica, koja uz najbolju volju nije više mogla nabiranja izvoditi tako pomno, kako to ta tehnika zahtijeva. Sam način rada prikazat ću nešto kasnije.

U Etnografskom muzeju Istre u Pazinu nalazi se nekoliko ženskih košulja s takvim ukrasnim nabiranjem iz okolice Svetvinčenta. Dvije su iz sela Bokordići, a dvije iz sela Krmed.⁷

Među građom, što ju je krajem prošloga stoljeća nabavio u Istri slikar Ludwig Hans Fischer za tadašnji Volkskundemuseum (sada Österreichisches Volkskundemuseum) u Beču, nalazi se također jedna takva košulja, koju u svom objavljenom radu autor opisuje u okviru ženske nošnje iz Motovuna⁸ te donosi crtež cjelovite košulje kao i detalje ukrasnog nabiranja.⁹ Opisujući košulju on kaže:

Ženska je košulja najčešće sprijeda otvorena na muški način, rukavi su na krajevima stegnuti tako da nastaje neke vrste nabor. Stezanje na košulji ponekad je izvedeno osobito umjetnički, tako da prošivanjem nastaju mali ukrasi... Ovratnik je sasvim neobičan te je zbog mnogih sitnih nabora debeo oko 4 mm, ali je zato vrlo kratak (10 centimetara) te pokriva samo stražnji dio vrata. I on je izveden s ukrasima.¹⁰

Dragocjenu obavijest o odijevanju »slavenskih žena« u Istri u prošlosti dao nam je u svom rukopisu napisanom sredinom 17. st. novigradski biskup Giacomo Filippo Tommasini gdje kaže:

Žene sa sela, koje su većinom Slavenke, bolje predstavljaju starinsku nošnju kraja... Na tijelu nose veoma grubu košulju, nabranu oko vrata, a one najprostranije obasižu oko vrata i sprijeda oko pola dlana.

(Slijedi daljnji opis nošnje.)¹¹ Tommasinijev opis košulje bio bi nam potpuno nerazumljiv, kad ne bismo još danas raspolagali sačuvanim primjercima, na kojima je vratni izrez nabiranjem doista toliko sužen, da pokriva samo stražnji dio vrata.

Tommasini govori općenito o nošnji »slavenskih seoskih žena«, bez pobliže oznake kraja. Kako je bio biskupom u Novigradu (Cittanova), možemo pretpostaviti da je u prvom redu opisivao nošnju hrvatskog seoskog stanovništva svoje bliže okolice, tj. na sjeverozapadu istarskog poluotoka.

⁷ Bokordići je selo 4 km istočno od Svetvinčenta. Košulje su nabavljene od Marije Racan 1963. godine, koja ih je posljednja koristila, a izradene su oko 1930. godine (Inv. br. EO 711 i 712).

Krmed je selo zapadno od Svetvinčenta starom cestom za Bale oko 6 km. Oba su primjerka otkupljena od Dragutina Drandića 1966. g. (Inv. br. E 1408 i E 1409).

⁸ FISCHER, Ludwig Hans, »Die Tracht der Tschitschen«, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, Wien - Prag 1897., II. (1896.), str. 6-23. Dio članka što se odnosi na nošnju istarskih Hrvata nosi podnaslov »Kostüm der Tschitschen in Montona«, str. 12-23. Autor napominje da se pod nazivom *Tschitschen* (tj. Čiči) podrazumijevaju svi stanovnici poluotoka Istre, koji govore hrvatskim jezikom, a žive uglavnom južno od pravca Trst - Rijeka, izuzevši stanovnike gradova (str. 8). Naziv *Čiči* odnosi se, međutim, na dio hrvatskog stanovništva iz Čičarije na Kraškoj visoravni između Trsta i Rijeke pa se stanovnici Motovuna a ni njegove okolice ne mogu nazivati Čičima.

⁹ Ibid., str. 17, 18 i sl. 21, 22, 24.

¹⁰ Ibid., str. 19 i 20.

¹¹ TOMMASINI, Giacomo Filippo, *De commentariis storici-geografici della provincia dell'Istria* (Rukopis iz god. 1645. u Biblioteca Marciana u Veneciji pod signaturom Cod. Marc. It. VI, 159-160 (6006-6007)). Rukopis je objavljen u *Archeografo Triestino*, IV, Trieste 1837. Navedeni je citat u poglavlju XXI., str. 66.

Na primorskom području zapadne Istre, gdje su sela bila u užem saobraćaju s gradovima na obali, hrvatsko se seosko stanovništvo već u drugoj polovici 19. st. postepeno prilagođavalo jednostavnoj nošnji skromnoga gradskog puka, kako u tipu odjeće, prihvaćajući ruho rezano u pasu zv. *kamižot* s prslučićem i nabranim donjim dijelom tako i uporabom gotovog tekstilnog materijala. Najprije se domaće platno zamijenilo kupovnim, koje se donosilo iz Furlanije i Kranjske, kako je to za istarske građane naglasio već Tommasini u 17. stoljeću.¹² Prijelaz s domaćeg debelog platna na ono kupovno, tanje, odrazio se i na sam postupak ukrasnog nabiranja, što ćemo ga ovdje obraditi.

No prije nego što prikažemo način ukrasnog nabiranja, moramo se osvrnuti na kroj one istarske košulje, na kojoj se takav ukras izvodio (sl. 7). Košulja je ravna, izrađena od jedne pole platna koja je presložena na ramenima te seže preko koljena do pola lista. I rukavi su nekoć bili ravni, s laticom u pazuhu. S vremenom su se u zapešću stegnuli tako da je na kraju nastao nabor, *kamiž* ili *nafrlotani zapès*. Otvor za glavu urezan je po pregibu u širini vrata i sredinom niz prsa gotovo do struka. Osim nabiranja oko vrata i u zapešću rukava, na starinskoj košulji u zapadnoj Istri nema nikakva drugog ukrasa.¹³

Po osnovnom načinu izrade takva košulja pripada tipu kasnorimske košulje s rukavima zvane *tunica manicata* odnosno *tunica dalmatica* pa ovaj drugi naziv otkriva, da je bila udomaćena u Dalmaciji. U hrvatskom za nju se uobičajio naziv «košulja» od balkansko-latinskog *casulla*, što se i u druge slavenske jezike raširilo preko Crkve, a naziv «košulja» zamijenio je stari slavenski termin *rubina*.¹⁴

Ravni kroj kao i naziv *košulja*, *košūja* za taj odjevni predmet u Istri se susreće kod onog dijela hrvatskog pučanstva, koje se između 15. i 17. st. doseljavalo sa susjednog dalmatinskog kopna i njegova dubokog zaleđa pa i iz Bosne, nakon provale Turaka na Balkanski poluotok. Novi su doseljenici sačuvali kroj kao i naziv, ali su napustili negdašnji raznobojni vez izvođen brojenjem niti, koji je bio značajnim ukrasom na košulji njihova starog zavičaja.¹⁵

Način izrade ukrasnog nabiranja

Kao što smo već spomenuli, košulja u zapadnoj Istri nabire se na prorezu za vrat, od čega nastaje uspravni ovratnik zvan *kolarin*, koji se nabiranjem vrlo skratio, tako da zapravo pokriva samo stražnju polovicu vrata. Ukrasno se nabiranje izvodi i pri dnu dugog ravnog rukava, koji se ispod nabrane pruge produžuje u slobodni nabor što okružuje ruku i dio šake, a nazivlje se *kamuf*. Ponekad je *kamuf* od kupovne, bijelo vezene trake dodan na kraj rukava ispod ukrasne pruge.

Osobitost ukrasa sastoji se u tome da se u nabranjoj pruzi reljefno ističu određeni likovi. Svi su oni geometrijski, neki manje, neki više razvedeni. Među njima samo su dva osnovna lika. Jedno je nazubljena crta (cik-cak), koja može biti plića ili dublja pa čak i s vrlo dubokim zupcima (sl. 1/a, b). Drugi je osnovni lik romb manjih ili većih dimenzija (sl. 1/c, d). Od ta dva osnovna lika sastavljaju se sve daljnje kompozicije,

¹² Ibid., str. 65.

¹³ RADAUŠ RIBARIĆ, o.c., str. 105, kroj br. 2 (str. 103), karta br. 1 (str. 106).

¹⁴ SKOK, Petar, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, 1971-1974, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, s.v. *kasula*.

¹⁵ GUŠIĆ, Marijana, *Tumač izložene grade*, 1955., Zagreb, str. 168.

koje znaju biti vrlo maštovite. Za sve likove značajno je da su im stranice kose. Svaki lik nastaje sustavom okomito izbočenih djelića platna, zv. *splite*, *splitice*, dok prostor oko njih i među njima ispunjuje ravna površina zrnasta izgleda. To se ostvaruje provlačenjem konca ravno kroz platnenu podlogu brojenjem jedinica po kôdnoj shemi kakvu zahtijeva određeni lik. Rad se uvijek izvodi na naličju, brojenjem razmaka zamišljenog uzorka.

Ranije, dok je za košulju služilo domaće, odnosno kupovno laneno platno s jasnim rasternom jednostavnog platnenskog tkanja, možda se provlačenje izvodilo brojenjem niti samoga platna. Međutim, košulje kojima sada raspolažemo sve su od kupovnog tankog pamučnog platna guste fakture. Njima je nužno trebalo omogućiti potreban raster na drugi način. Zato se na početku buduće ukrasne pruge najprije provukao konac u jednakim sitnim razmacima, koji služi kao osnova za daljnje razbrojavanje pri izvođenju zamišljenih likova.

Jedinica za izbočeni štapić – *spliticu* – iznosi tri razmaka. Pomicanjem za jedan razmak na lijevo odnosno na desno u svakom sljedećem redu nastaje kosa stranica željenog izbočenog lika. Za gornje i donje vrhove romba treba preskočiti po pet razmaka, a isto tako pri izradi mreže rombova, dok se za vrhove rombova sa strane prelazi preko tri razmaka. Sav međuprostor popunjava se naizmjeničnim provlačenjem konca samo preko jednog razmaka. (Vidi priložene shematske crteže.)

Svaki lik odnosno pruga s razvedenim likovima zahtijeva određeni broj poprečno provučenih konaca tzv. *vlaka*, koji teku bez prekida od jednog do drugog kraja raspoloživog platna. Zato se i reklo za pojedinu prugu da je «na pet konci» ili «na deset vlaka». Košulja iz Barata među našim primjercima ima *kolarin* na 26, a zapešće na 16 konaca (sl. 3 i 4). (Ja sam rekonstruirajući način rada svaki red započinjala i završavala koncem, kojemu sam na krajevima ostavila dio potreban za hvatanje kod naknadnog stezanja. Ne znam jesu li tako radile i vezilje u Istri, jer o tome nema nikakvih podataka.) Tek kad su svi konci provučeni po određenoj brojnoj shemi, oni se stegnu pa na licu tkanine nastaje željeni reljefni uzorak od izbočenih *splita*.

Za ovaj sam prikaz izradila shematske nacрте pojedinih uzoraka, što sam ih priložila uz fotografije odgovarajućih istarskih košulja. Naše Istranke nisu kod svog rada raspolagale nacrtom, nego su sheme pojedinih uzoraka nosile u glavi kao trajno upisani kôd, neizbrisivo zabilježen u pamćenje. Među njima su se bez sumnje isticale one vještije, koje su u svoj rad unosile promjene, izmjenjujući i spajajući osnovne likove na najraznovrsnije načine, o čemu svjedoče uzorci koje otkrivamo na tim košuljama. Tu se razabire nekoliko raznovrsnih složenih likova:

- 1) Duboko nazubljena crta i u svakom zupcu po jedan romb
- 2) Dvostruka nazubljena crta na zapešću košulje iz Seline
- 3) Nazubljena crta sastavljena od rombova (sl. 2 i 4)
- 4) Dva mala romba spojena u lik broja 8
- 5) Romb sastavljen od četiri mala romba
- 6) Skupina od četiri romba između lika X (sl. 5)
- 7) Lik vertikalno sastavljen od po četiri mala romba (sl. 3)
- 8) Veliki romb ispunjen mrežom od šesnaest malih rombova (sl. 3)
- 9) Dva koncentrična romba jedan iznad drugoga (sl. 6)
- 10) Veliki romb sa stranicama od po četiri mala romba (sl. 6)

U ukrasno nabranoj pruzi likovi se nižu gusto jedan do drugoga ili se dva lika izmjenjuju s većim odnosno manjim međusobnim razmakom. Mogućnost sastavljanja likova bila je veoma široka, prepuštena slobodnom izboru, mašti i vještini svake

vezilje, ali i o njenoj sposobnosti da zamišljeni uzorak računski razradi, kako bi ga mogla izvesti. Svaki lik ima svoj određeni brojni kôd, što ga je vezilja pamtila i po njemu brojila razmake u svakom nizu zadanim redom, ravnajući se prema onoj prvoj pomoćnoj niti, ali i prema već djelomično izvedenim likovima u pruzi.

Kao što vidimo, izvođenje ukrasno nabrane pruge bilo je veoma složeno. Vezilja je morala znati slijed brojenja u svakom pojedinom redu i u tome nije smjela pogriješiti, jer bi se razmaci, točno zadani pomoćnom crtom, pobrkali pa crtež likova ne bi bio čist. Kad bi se slučajno u brojenju pogriješilo, trebalo je izvući nit sve do mjesta pogreške. Tek kad je cijela pruga s odabranim uzorkom bila ispunjena potrebnim brojem usporedno provučenih konaca, započelo je stezanje, tj. vučenje krajeva konaca s jedne i s druge strane. Pri povlačenju na pravoj se strani počinju uzdizati nabori, *splitte*, na onim mjestima, gdje se na krivoj strani prelazilo preko tri, odnosno pet razmaka. Stezanje se nastavlja prema sredini, pri čemu se pruga zbija što je čvršće moguće. Kao što smo već spomenuli kod toga od ispućenih nabora nastaju geometrijski likovi, dok je prostor među njima plošan, ali zrnaste površine.

Kad se zbijanje dovršilo, izvučeni su se krajevi konaca prošili kroz platno i tako se pruga učvrstila. Nabrani dio prekrivio se sa stražnje strane ravnim komadićem platna, koji je ukrasnu prugu zaštitio od neposrednog dodira s kožom, a ujedno je i pokrio sve naknadne nužne šivane zahvate. Na kraju treba spomenuti da se prije stezanja morao izraditi porub na platnu, kao i prišiti kamuf od kupovne vrpce na rukavu, a i sam porub oko vrata trebalo je stegnuti posebno provučenim koncem.

Termine što se u tom poslu javljaju narod je nepogrešivo stvorio u duhu svog govora i oni točno označuju način rada odnosno gotov proizvod. Za ukrasnu prugu sastavljenu od niza konaca (ponegdje zvanih *vlaka*) kaže se da je izrađena *na vlake* (od *vlačiti*, *vlačim*),¹⁶ jer se konci vuku da bi se izveo ukras. Košulja s takvim ukrasom zove se *nabijena košulja*, *košulja na naboj*, jer pri vučenju konaca treba nabore što nastaju, *splitte*, *splitice*¹⁷ *nabijati* jedne spram drugih, tj. čvrsto zbijati da bi se postigao konačni izgled ukrasa. Ukrasna pruga zbijena je približno na jednu četvrtinu cijelog raspoloživog platna pa se zato ono naokolo širi u brojnim slobodnim naborima. Način rada kako smo ga ovdje opisali odnosi se na ravnu ukrasnu prugu, kakva se nalazi na zapešću rukava.

Nešto drukčiji i složeniji je postupak u nabiranju izreza za vrat, jer ovisi o kroju košulje. Sve su košulje u zapadnoj Istri, kao što smo rekli, ravnoga kroja od jedne pole platna, presložene na ramenima, a prolaz za glavu urezan je po pregibu poprečno u širini vrata i sredinom niz prsa (sl. 7).

Izraditi nabiranje uz takav prorez nije bilo jednostavno, jer se nabiranje u pravilu izvodilo brojenjem razmaka u ravnoj pruzi. Na krajevima proreza za vrat, osobito kad se pruga izvodila sa širokim uzorkom, tj. na mnogo konaca, platna je u svakom redu bilo sve više. Nažalost, na terenu u Istri nisam našla više nikoga da mi pokaže kako se ta teškoća rješavala.

U svom pokušaju rekonstrukcije nabiranja ovratnika shvatila sam da poprečni vratni prorez treba izrezati u blago izduženu elipsu, kako bi se mogao podvinuti porub kojega je na prorezu trebalo najprije izraditi. Odmah ispod njega provuče se pomoćna nit s raspoređenim jednakim razmacima. Pri nabiranju mora se strogo pridržavati

¹⁶ SKOK, o.c., s.v. vući.

¹⁷ Ibid., s.v. plesti.

Novi su se doseljenici dijelom prilagodili odjeći kraja u koji su došli, kako se ne bi razlikovali od starosjedilaca među kojima su živjeli. Tako su napustili i vunenu pregaču, kojoj u Istri nema traga, iako je ona na cijelom dinarskom području, odakle su iz raznih strana dolazili, bila bitni dio nošnje. Međutim, sačuvali su svoj prastari način pokrivanja glave bijelim kvadratnim rupcem zvanim *facol*, *faco* prema mletačkom nazivu za to žensko pokrivalo, a nisu prihvatili dugu pokrivaču, kojom su domoroci omatali glavu, što se zvala *rušnik*, *rušnjak*, odnosno *peča*.²¹ Po tim nekim odjevnim elementima i njihovim nazivima, kao i po govoru mogu se točno odrediti tragovi starog, nasuprot novom stanovništvu u Istri.²²

Porijeklo ukrasnog nabiranja u Istri

Tražeci uzor ukrašavanja košulja nabiranjem utvrdila sam da se taj način razvio u okviru renesansne košulje, koja je stegnuta oko vrata i nema više oblik srednjovjekovne tunike. Sastavljena je od najmanje četiri osnovne pole platna, prednje i stražnje te od dviju pola za rukave. Sve zajedno one oblikuju kvadrat, koji se nabiranjem stegne na željenu širinu oko vrata, a stegnuti se otvor učvršćuje uskom ili širom ošvom ili se nešto ispod ruba prišije ukrasna vrpca, dok sam rub ostaje slobodan kao valoviti nabor (sl. 9). Tragove tako oblikovane košulje možemo pratiti na ženskoj i muškoj odjeći mnogih renesansnih slikara.²³ Međutim, nabiranje, koje bi kao ukrasna pruga zatvaralo stegnuti dio košulje zapažamo tek krajem 15. i u prvoj polovici 16. st. i to često kod slikara sa šireg područja Venecije. Kao primjer donosim samo dva priloga na kojima se razabire takav ukrasni porub na muškoj i na ženskoj košulji (sl. 10 i 11).²⁴ Veneciju moramo uzeti u obzir kao značajno mjesto, gdje se platnena košulja ukrašavala na taj osobiti način.

Međutim, o košuljama s ukrasnim nabiranjem pruža nam neobično mnogo podataka crtački opus velikoga europskog slikara Albrechta Dürera (Nürnberg 1471.-1528.).²⁵ U ogromnom broju njegovih crteža nalazimo tu posebnost na kojih pedesetak, pretežno muških likova. Oni se i vremenski podudaraju s tom pojavom u Italiji. Dürer je imao posebnu sklonost i izvanrednu sposobnost da do u pojedinosti zabilježi odjeću svojih likova. Njegovi nam crteži doista mogu poslužiti kao vjerodostojni dokumenti o odijevanju onoga vremena. Na svom prvom putovanju u Veneciju 1494/95. g. prikazao je Mlečanke u zavodljivoj odjeći s duboko spuštenim, ravnim dekolteom košulje, koja je široka, nabrana, a uz gornji rub pridržana pozamenterijskom pasicom, odnosno glatkom vrpcom, iznad kojih se valovito uzdiže nabrani okrajak košulje.²⁶ No, i među odjećom njegova zavičaja nailazimo na široku košulju, koja je jednostavno stegnuta

²¹ RIBARIĆ, Jelka, 'Il 'facol rakamani' nel costume popolare femminile istriano come elemento culturale mediterraneo', u *Lares, Organo della Società di etnografia italiana...* Atti del VI Congresso nazionale delle tradizioni popolari, Cagliari-Nuoro-Sassari (1956), 1957., Firenze, Leo S. Olschki, str. 164-168.

RADAUŠ RIBARIĆ, o.c., str. 170-174 i karta br. 5 (str. 172).

²² RIBARIĆ, Josip, 'Razmjestaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri', *Srpski dijalektološki zbornik IX*, 1940., Beograd, str. 46-50.

²³ FLOERKE, Hanns, *Die Moden der Italienischen Renaissance von 1300 bis 1550*, 1917., München.

²⁴ 'Izložba talijanskog portreta kroz vekove', 1938., Beograd, *Katalog izložbe*, tabla 62 i 70.

sl. 16 - Giorgio Barbarelli zvan Giogione, *Malteški vitez*.

sl. 17 - Paris Bordone, *Venecijanski ljubavnici*.

²⁵ DÜRER, Albrecht, 1471 bis 1528, *Das gesamte graphische Werk*, Handzeichnungen, Rogner & Bernhrad, IV. ed., 1971., München, I-II.

²⁶ Ibid., 91, 97.

oko vrata i sprijeda prorezana. Vidimo je na likovima seljaka neposredno pred kraj 15. st. kao i na portretu muškarca iz 1505. g. te na liku Marije što doji Dijete iz 1512. godine. Košulju s visoko uzdignutom, ali ukasno nabranom ogrlicom zabilježio je Dürer prikazujući svog brata Endresa na dva crteža 1514. g., od toga se na jednom vidi i široki rukav stegnut u ukasno zapešće, a takva se ogrlica nalazi na još nekoliko muških portreta iz tog slikareva razdoblja (1515.-1520. g.).²⁷

U bilježnici s Dürerovog putovanja u Nizozemsku (1520/21. g.) prikazana je sitno nabrana košulja na osamnaest muških portreta, iako nabiranje nije uvijek izvedeno u ukasnoj tehnici.²⁸ (sl. 12) Među malobrojnim ženskim likovima takvu košulju s visoko uzdignutim nabranim vratom vidimo samo na slici *Djevojka u nošnji iz Kölna* (sl. 13) uz koju je prikazana i njegova supruga Agnes, što ga je na tom putu pratila.²⁹

U godinama nakon povratka s putovanja susrećemo nabranu košulju s dubokim ravnim dekolteom na slici sv. Barbare te na slici *Jedna okrunjena sveta mučenica*, zatim na jednom od apostola u *Posljednjoj večeri* iz 1523. g., na anđelu u *Navještenju Marijini* iz 1526., na portretu Lucasa Cranacha Starijeg iz 1524. g., na crtežu sv. Magdalene i na portretu lorda Heinricha Morleya iz 1523. godine. Zadnji Dürerov crtež s nabranom košuljom potječe iz 1527., tj. iz godine prije slikareve smrti.³⁰ Naveli smo toliko Dürerovih potvrda o nabranom košulji, jer one upućuju na istovremenu raširenost te pojave preko cijele zapadne Europe do u Englesku i prikazuju njezine brojne inačice, kojima bi se mogla posvetiti i posebna studija. U svakom slučaju, u Dürerovom je opusu zabilježena jedna veoma raširena modna pojava iz prvih desetljeća 16. stoljeća.

U to vrijeme u Italiji dolazi do zabrana dubokih dekoltea, a pod sve jačim utjecajem snažne Španjolske, nabrane se košulje pružaju do vrata i okružuju ga, završavajući valovitim naborom, koji će u drugoj polovici 16. st. postati jedna od istaknutih značajki španjolske mode.³¹

Nakon podataka što smo ih ovdje iznijeli s pravom se pitamo: «Odakle u odjeći istarskog seoskog ženskog svijeta takva rafinirana tehnika vezenja na njihovim košuljama? Kraj toga odmah moramo naglasiti da taj vez pri nošenju uopće ne dolazi do izražaja, jer je stegnut na stražnji dio vrata. Mnogo skromnije pruge u zapešću rukava mogle su se vidjeti samo u ljetnoj varijanti nošnje.

Već smo ranije spomenuli da se ukasno nabiranje zapaža samo na košuljama onog uskočkog stanovništva koje je u Istru doseljivalo od kraja 15. stoljeća. Takav način ukrašavanja nije bio poznat u krajevima odakle su dolazili, a nema mu traga ni u drugim dijelovima Istre. Kod istarskih Talijana u Vodnjanu košulja je bila renesansnoga kroja, (sl. 9) ali se ne spominje da je bila ukasno nabirana, što, međutim, ne znači da se u prošlosti nije i tako izvodila. No, ni biskup Tommasini u svom opisu vodnjanske nošnje ne navodi takvo istaknuto ukrašavanje.³²

Razmišljajući o tom problemu došla sam do zaključka da su se istarske uskočke žene s tim načinom rada morale upoznati u samoj Veneciji. Nažalost, znamo što znači biti izbjeglicom. Narod koji je sve izgubio u novoj će se sredini prihvatiti bilo kakvog

²⁷ Ibid., 190, 326, 580, 627, 628, 635, 640, 641, 644.

²⁸ Ibid., 899-975 (Mjesta što se uz pojedine crteže spominju, danas se uglavnom nalaze u Belgiji.).

²⁹ Ibid., 919.

³⁰ Ibid., 986, 1032, 1034, 1039, 1044, 1048, 1058, 1065.

³¹ BOUCHER, François, *Histoire du Costume*, Flammarion, 1965., str. 222 i dalje i sl. 443 – Ticijanov portret Izabele Portugalske, žene španjolskog kralja Karla V. iz 1535. g.

³² RADAUŠ RIBARIĆ, o.c., str. 220 i 230 te broj br. 7 (str. 231).

posla da bi sebe i svoju obitelj sačuvao od propasti. I uskoci, koji su u 16. st. doseljavali u Istru, sigurno su se snalazili na razne načine pa i trgovinom. Doznajemo da je

Venecija u velikoj mjeri ekonomski iskorištavala Istru. Iz nje je, pored ostalog, izvozila sol, ulje, kamen i osobito drvo. Svu trgovinu Istre privlačila je sebi, prisiljavajući istarske brodove da pristaju najprije u Veneciji i tamo iskrcaju robu ili dobiju dopuštenje da plove u neku drugu luku.³⁴

Vjerujem da su uskoci iz Istre u Mletke vozili kamen i drva, a smatram vrlo vjerojatnim da su ih na putu ponekad pratile i žene, odnosno kćeri. One su u tom velegradu mogle prihvatiti posao u mletačkim obiteljima, gdje su imale priliku vidjeti kako se radi ukrasno nabiranje.

Vjerojatno ih u tome nitko nije posebno podučavao, ali ugledne su Mlečanke, osobito one iz patricijskih obitelji u 16. st. kao prave orijentalke provodile život zatvoren među kućnim zidovima. Uz majčinske brige i odgoj djece te pažnju vlastitom dotjerivanju³⁴ one su sigurno provodile vrijeme i u vezenju, a ukrasno je nabiranje upravo u to vrijeme dostiglo svoj vrhunac. Našim ženama vezenje nije bilo strano. Njihove su košulje u krajevima odakle su došle u Istru, bile ukrašene raznobojnim vezom, koji se radio brojenjem niti na platnenoj podlozi, a izvodio se također s naličja pa zato njima nije bilo teško shvatiti bit ukrašenog nabiranja.³⁵ Očito su tu vrhunsku vještinu željele primijeniti na svojoj odjeći, tj. na košulji, koja je, međutim, ostala ravnoga kroja tipa tunike. One je nisu zamijenile renesansnom košuljom sa širokim otvorom oko vrata. Zato se dogodilo da se cijeli taj vrhunski posao, nakon stezanja nabrane pruge, povukao na stražnji dio vrata, kao kratki, ukrašeni izbočak te je tako zapravo ostao nevidljivim.

To je primjer prožimanja tradicijskog odjevnog oblika s novom tehnikom ukrašavanja, koji zapravo nije uspio. Duboko ukorijenjena tradicija odijevanja, a vjerojatno i čvrsta patrijarhalna sredina, nisu dopustile da se sa zatvorene košulje prijede na onu oko vrata jače otvorenu. Promatrajući stegnute uzorke na istarskim košuljama, koji su pri nošenju ostali nevidljivi, imam osjećaj kao da su te žene htjele same sebi dokazati da one mogu i znaju ovladati tom tehnikom rada, bez obzira na to što se njenom ljepotom i svojom vještinom neće moći javno dičiti. Bila je to u neku ruku «igra staklenih perli» kojoj su žene u zapadnoj Istri ponegdje ostale vjerne sve do tridesetih godina našega stoljeća. Ukrasno nabiranje na zapadu istarskog poluotoka jedini je poznati primjer o sačuvanosti te vještine u europskom odjevnom inventaru, a time njegova dokumentarna vrijednost postaje još značajnijom.

³⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, Leksikografski zavod, 1960., Zagreb, sv. 4., s.v. Istra, str. 392.

³⁵ YRIARTE, Charles, *La vie d'un patricien de Venise au seizième siècle*, 1874., Paris, II. poglavlje «Žena u Veneciji u 16. st.», str. 40-58.

³⁶ PLEŠE, Adela, *Hrvatski narodni ornamenat*, 1944., Zagreb, list 25, vez zvan *opačak* iz Žumberka. RAĐAUŠ RIBARIĆ J. - SZENCZI B., *Vezak vezla...*, 1973., Zagreb, str. V. i sl. 102-107, vezovi s košulja iz zaleda Dalmacije i Konavala.

*Summary***Decorative Pleats on Blouses on Women's Traditional Costume of Western Istria**

The article describes the decoration on blouses of Croatian women of the western part of the Istrian peninsula. Such decoration was customary until the first decades of the 20th century. The decoration was made by pleating the material around the neck and above each wrist. The draped and afterwards stretched pattern displays relief pleats or rhomboidal designs.

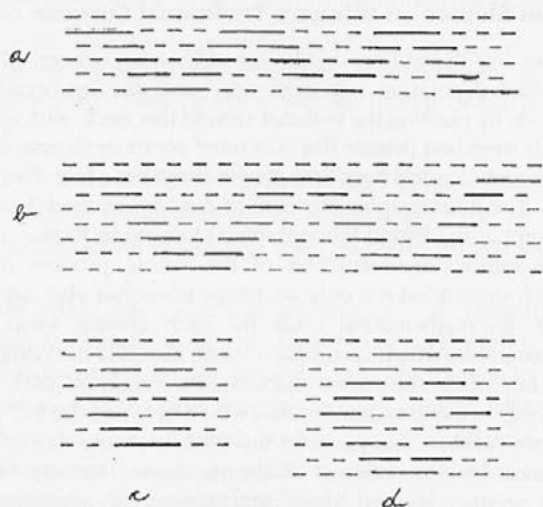
This manner of ornamentation has been forgotten in Istria, but a few families have preserved several such blouses. The Ethnographic Museum in Zagreb obtained three of them after World War II and four are kept at the Istrian Ethnographic Museum in Pazin. These seven blouses form the basis for the author's reconstruction of the whole process of executing this very specific ornament which demanded not only an artistic talent but also an exact skill and the capability to calculate the mathematical code for each chosen form. Schematic drawings, together with the photographs which accompany them, illustrate the complexity of such work.

In the final part of her article the author discusses the origin of such blouse decorations which could be found only in those Istrian families which between the 15th and the 17th centuries, during the period of Turkish conquests in the Balkans, were moved to the Venetian property in Istria. Since Istria maintained flourishing trade contacts with its metropolis in Venice these refugee women learned about this manner of ornamentation in Venice in the first half of the 16th century.

The refugee women of Istria transferred these decorative pleats, originally found on Renaissance blouses, to their blouses which were shaped like tunics. Pushed to the back part of the neck these complex decorations became fairly invisible; the ones on the sleeves just about the wrists were exposed only in the summer variant of this costume.

Since the decorative pleats on blouses worn by the Istrian women of the western part of the Istrian peninsula represent the only known example of preserving this skill in Europe this has further enhanced its documentary value.

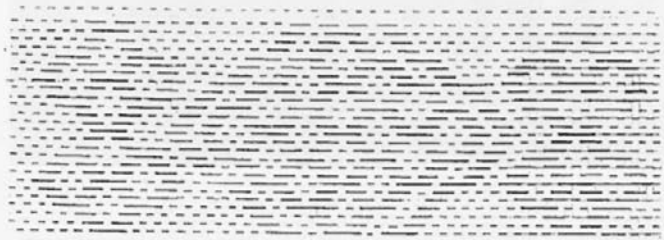
PRILOG

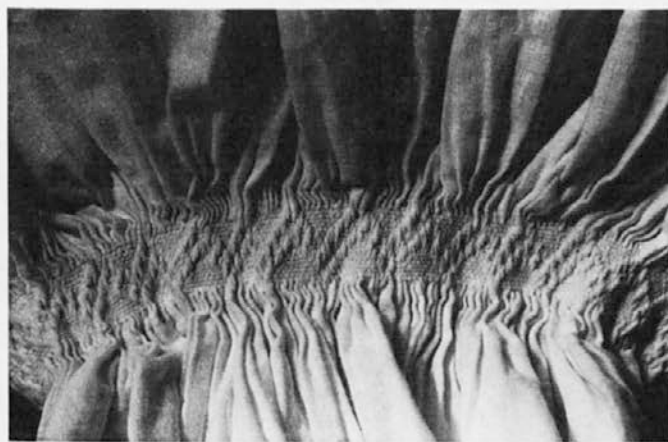
Sl. 1: Osnovni nabrani likovi: a i b plića i dublja nazubljena pruga, c i d mali i veći romb.

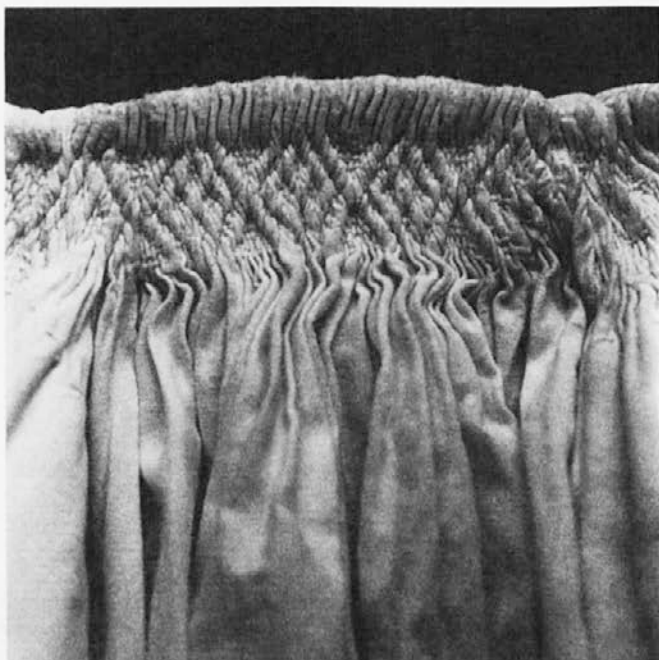
Sl. 2: Kolarin na košulji iz sela Rapanji sa shematskim prikazom motiva izvedenim na 17 konaca.

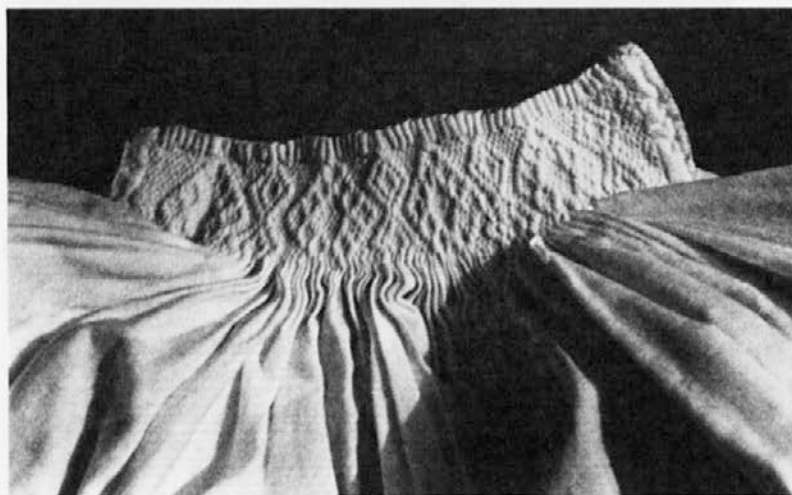
Sl. 3: Uzorak na kolarinu košulje iz Barata sa shematskim prikazom motiva izvedenom na 26 konaca.

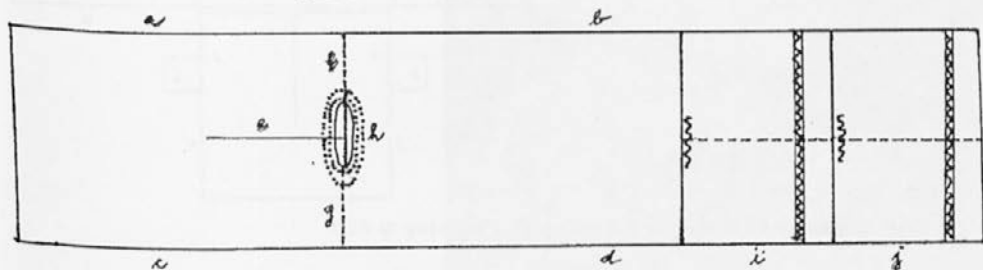
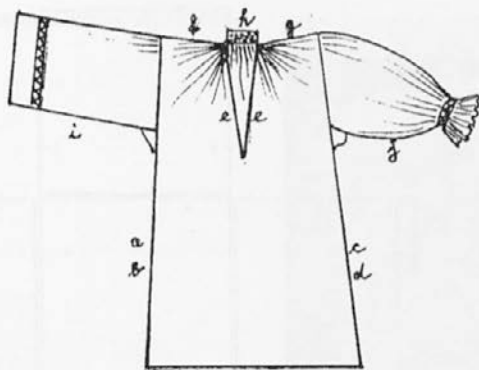
Sl. 4: Zapešće na košulji iz Barata sa shematskim prikazom motiva izvedenom na 16 konaca.

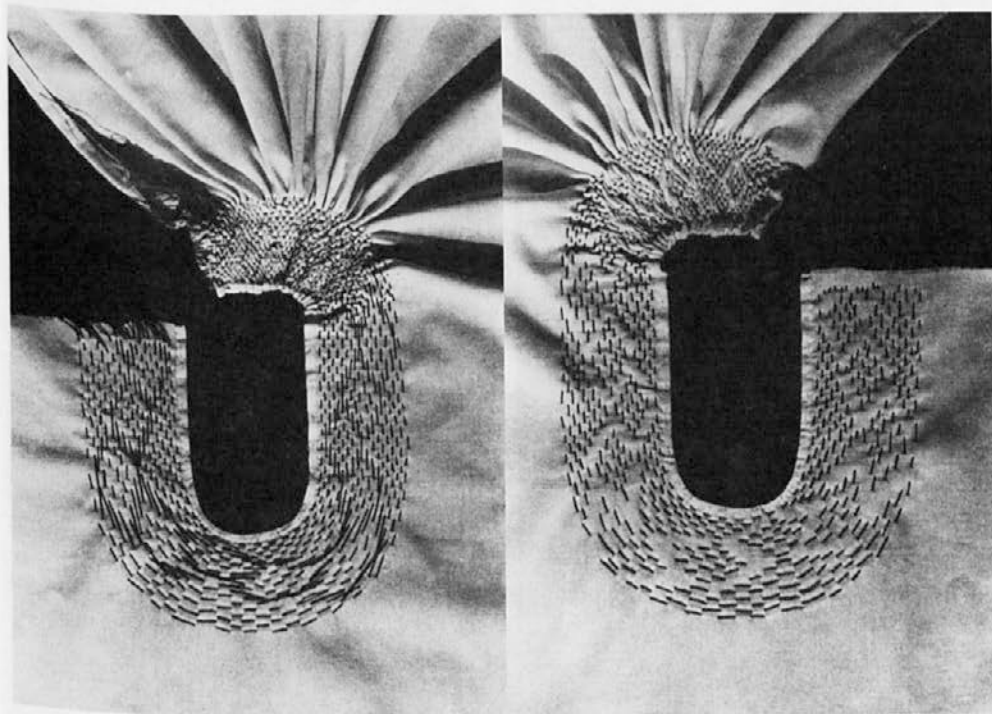
Sl. 5: Kolarin (uzorak nabiranja ovratnika) na košulji iz sela Pusti sa shematskim prikazom motiva na 17 konaca.

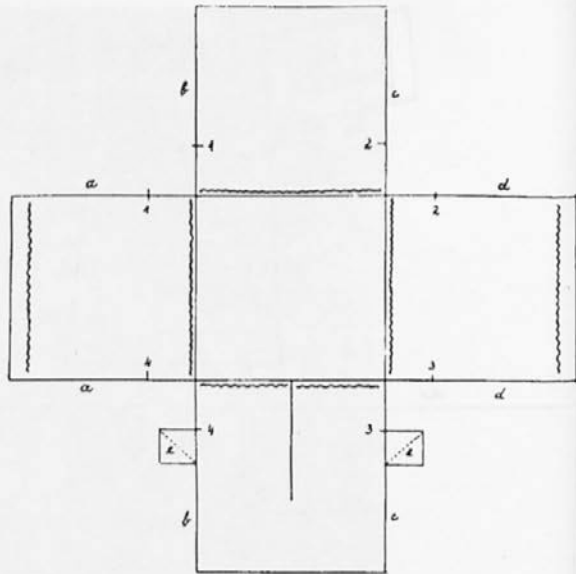
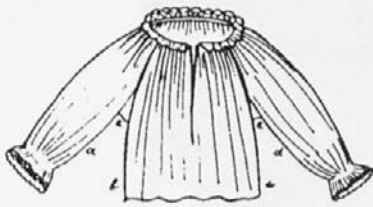
Sl. 6: Kolarin na košulji iz sela Seline.

Sl. 7: Kroj negdašnje duge košulje s nabranim ukrasom iz zapadne Istre.

Sl. 8a, b: Način nabiranja oko vratnog izreza s uzorkom nazubljene crte sastavljene od po tri veća romba. Uzorak je stegnut do polovice, a - naličje, b - lice.

Sl. 9: Kroj renesansne košulje prema nošnji iz Vodnjana u Istri.

Sl. 10: Giorgio Barbarelli zvan Giorgione (1477.-1510.). Mletački vitez.

Sl. 11: Venecijanski ljubavnici, Paris Bordone (1500.-1570.).

Sl. 12: Portret muškarca, A. Dürer, 1521.

Sl. 13: Djevojka u nošnji iz Kölna, A. Dürer, 1521.

Milko Matičetov (2. z leve) med slovenskimi udeleženci na kongresu jugoslovanskih folkloristov v Bovcu (1971) – Foto arhiv ISN